

РИЦАРСЬКА ТАКТИКА ТАРАННОГО БОЮ КУШОВАНИМ СПИСОМ В XIII СТ. НА РУКОПИСНИХ МІНІАТЮРАХ СТАРОГО ЗАПОВІТУ ПІРПОНТА МОРГАНА

Гуцул Володимир Миколайович

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології

Ужгородський національний університет

e-mail: huculv@gmail.com

Scopus Author ID: 56333447800

<http://orcid.org/0000-0002-1126-1746>

У статті розглядається зображення взірцевого рицарського тактичного прийому – таранного бою кушованим списом – у одній з найвідоміших візуальних пам'яток рицарської культури середини XIII ст., манускрипті № MS M.638, відомого як Старий Заповіт Моргана або Біблія Мацейовського, що перебуває зараз на збереженні в бібліотеці Пірпонта Моргана в Нью Йорку. Іконографічна програма пам'ятки містить розбудовану візуальну нарацію біблійних битв, де персонажі Старого Завіту представлені як середньовічні рицарі, екіпіровані та озброєні відповідно технологічного рівня та воєнної моди що панували на Середньовічному Заході в середині XIII ст. В даній роботі проаналізовано кількість, способи та вірогідність зображення таранного бою на рукописних мініатюрах манускрипту MS M.638. Автор приходиться до таких висновків. З 32 батальних сюжетів манускрипту лише 8 містять зображення таранного бою, що підтверджує ексклюзивність прийому. Всі 8 мініатюр подають зображення індивідуальної, а не колективної таранної атаки що підтверджує висновок Джона Френса про ефективність цього прийому передусім персональних зіткнень. Програма візуальної нарації мініатюр до дрібних деталей співпадає з батальними повідомленнями текстових нараційних джерел XIII ст. написаних народними мовами і цитованих вище. Таким чином проблема вірогідності Заповіту Моргана як історичного джерела до мілітарних реконструкцій є тісно пов'язаною з вірогідністю усього корпусу таких текстових джерел і не може розглядатися сепаратно. Автентичність цитованих вище текстів, компетентність їх авторів та адресатів у військовій справі не підлягає сумніву, а отже і за мініатюрами Біблії Моргана можна визнати представлення таранного бою адекватне мілітарним реаліям на Середньовічному Заході в XIII ст.

Ключові слова. Рицарство, таранний бій, середньовічний ілюмінований манускрипт.

Постановка проблеми. Манускрипт MS M.638, так званий Старий Заповіт з бібліотеки Пірпонта Моргана в Центральній Східній Європі більш відомий під назвою Біблія Мацейовського, вона походить від прізвища польського кардинала, котрий володів нею на поч. XVII ст. «Найвишуканіша пам'ятка рицарської культури» за висловом Здіслава Жигульського – молодшого [Żygulski-jun 1982, с. 57], є чи не найавторитетнішим візуальним джерелом до історії рицарства та рицарської воєнної справи XIII ст. На думку першого видавця пам'ятки Сідні Коукерелла манускрипт був створений в середині XIII ст. в Парижі [Cockerell 1969, с. 6 passim], (Бібліотека Моргана пропонує датування у межах 1244–1254 pp.) ймовірно на замовлення французького короля Людовика IX Святого, приблизно тоді коли в товаристві Жана де Жуанвіля він вчиняв свої рицарські подвиги у Святій землі. Пам'ятка трактує біблійних персонажів як представників рицарського стану і зображає їх в різних життєвих ситуаціях, проте особливий акцент кладе на воєнну сторону шляхетного способу життя. Пам'ятка складається з 92 ілюстративних композицій до Старого Завіту. Кожна з них поділена на кілька сюжетів (від двох до чотирьох) відповідно до біблійного тексту. Дослідники пам'ятки нарахували 283 окремих сюжети. 103 з них є

воєнними. Така їх кількість дозволяє говорити про послідовну іконографічну програму зображення актуального автору збройного насильства, свідомо укомпоновану в біблійну історію. 44 сюжети не містять прямого збройного протистояння, натомість зображають рицарів у бойовому спорядженні, нешляхетних комбатантів, окремі бойові формації, під час спілкування з монархом, в процесі плундрування терену, ескортування полонених, на марші, тощо. 27 сюжетів присвячено спорадичним актам збройного насильства та їх наслідкам – нападам на неозброєного противника, убивствам, спробам убивства, поєдинкам. Окремої уваги заслуговує серія з чотирьох зображень, що фіксує збір трофеїв по битві та зняття озброєння з мертвих вояків. 32 сюжети присвячено безпосередній збройній конфронтації, 16 з них презентують битви на відкритій місцевості, 16 – сутички біля фортифікаційних споруд, котрі можуть бути кваліфіковані як вилазки та штурми. Кольорові мініатюри з технічними, а часто і з анатомічними подробицями передають різні фази ведення феодальних воєн — марш війська, набіги, битви, переслідування, облоги, різанину по битві, пошукування *fructorum belli* на тілах загиблих вояків, транспортування убитих, полонених та трофеїв. Зброя та її застосування зображені з такою увагою до конструктивної та функціональної деталі, якої могли досягти лише митці, що мали особистий бойовий

досвід. Манускрипт, котрий від 1916 р. перебуває у бібліотеці Пірпонта Моргана в Нью-Йорку є незамінним джерелом для функціональних реконструкцій рицарської зброї і тактики. Автори послідовні у реалістичному, ба навіть натуралістичному зображенні збройного насильства. До того ступеня, що в деталях мініатюр систематично з'являються розпороті черева, вивалені кишки, розрубані голови, розчленовані тіла. Не менші старання приклали автори до зображення в акції різних типів зброї: і то не лише «рицарської» – списа та меча, але і різних модифікацій дровкової та ударної. Окремо слід відзначити регулярне і ефективне використання комбатантами короткої клинкової зброї, кинджалів, котрі не вважалося в той час вповні придатними до *fair play* між рицарями.

Огляд джерел та літератури. На даний момент манускрипт MS M.638 знаходиться у вільному доступі на сайті бібліотеки та музею Пірпонта Моргана, високоякісні репродукції там доповнені транскрипціями написів та коментарями відносно паралелей з біблійними текстами [The Morgan Library]. Пам'ятку активно експлуатують воєнні історики [France 1999, с. xiii *passim*], зброєзнавці [Nicolle 1999, с. 35-37] та історики рицарства [Strickland 1996, с. 172 *passim*]. Безліч разів її фрагменти прикрашали ілюстративні додатки та обкладинки видань присвячених Середньовіччю. Здіслав Жигульський мол. і Метью Стрікланд визнали за манускриптом MS M.638 статус «вікна у світ середньовічної війни та наголосили на військовому досвіді її авторів». Річард Ейблз натомість висловив кілька ґрунтовних критичних положень про вірогідність пам'ятки як джерела для реконструкції реалій середньовічної війни, проте визнав що вона точно відображає уявлення західних еліт XIII ст. про збройне насильство [Abels 2014, с. 13-35].

Проте, аналіз певного важливого для розуміння рицарської проблематики сюжету, котрий регулярно трапляється на мініатюрах манускрипту, а саме зображенню таранного бою кушованим списом, (тобто зіткненню суцільно армованих вершників із застосуванням порівняно довгих, горизонтально спрямованих і нерухомо затиснутих під пахвою списів) все ще уникає уваги дослідників. Власне цій проблемі і присвячена дана робота.

Виклад основного матеріалу. Таранний бій (*mounted shock combat* в англійській термінології) зафіксований вперше на гобелені з Байє, пам'ятці останньої третини XI ст., що являє собою візуальну нарацію про норманське завоювання Англії 1066 р. Там нормандські вершники в кінному строю атакують кушованими¹ списками спішених дружинників короля Гарольда. Від першої третини XII ст. в культурному середовищі західноєвропейських воєнних еліт цьому прийому надавалося що далі то більше значення. Короновані особи такі як Річард Левове Серце, Пейре Арагонський або Едуард I Плантагенет вправлялися у таранних поєдинках на турнірах і водили до бою загони своїх аналогічно підготовлених васалів. Португальський король Дуарте Авіза та імператор

Максиміліан Габсбург не шкодували часу на компонування трактатів про таранний бій на турнірі та війні. Приховані симпатии європейського рицарства (такі як візантійська цесарівна Анна Комніна) його ситуативні противники (як сирійський емір Усама ібн Мункиз) апологети на кшталт Жана Фруассара, чи компетентні і суворі критики як Філіп де Коммін сходяться в одному: таранний бій – це основа рицарського воєнного фаху, його головна, визначальна складова. Серед дослідників не вщухає дискусія про практичну ефективність таранного бою та частотність його застосування на війні. Але виглядає на те що саме таранний бій був квінтесенцією рицарської «теорії і практики» збройного насильства, рушієм рицарської культури і емблемою традиції. Кількість зображень рицаря із затиснутим під пахвою списом в європейській іконографії XII-XVI ст. важко облічити [Flogi 1988]

Таранний бій відміно виконував функцію презентаційного засобу в середовищі воєнних еліт – для його опанування потрібна була не лише наявність зброї та коня, але і відповідний спосіб життя, позбавлений виробничих та комерційних клопотів, певний рівень достатку і, що найголовніше, доступ до елітарного військового середовища броньованих вершників і визнання у його представників, адже лише ті останні культивували практичні вміння і були здатні передати традицію наступникам. Таранний бій потребував значних інвестицій і залучення маси додаткових спеціалістів – виробників зброї, дресирувальників коней, комбатантів-сателітів, котрі асистували рицарю в бою.

Тому навколо практики таранного бою одразу виник особливий *взаємозалежний і взаємозгоджений комплекс предметів озброєння та спорядження, а також система умінь і навичок їх використання, призначених для здійснення збройного насильства*. Котрий, в межах даного дослідження буде позначатися терміном **рицарська мілітарна технологія**. Нижче перелічені її складові.

1. Пристосований для вершника комплекс озброєння: спис, розміром і конструкцією придатний до кушування, супутня цьому прийому номенклатура, що складалася із суцільного захисного обладунку, щита й зачіпної зброї — мечів, призначених головним чином для проламуючого удару, а також найрізноманітнішої зброї на держаках (сокири, бойові молоти, булави, перначі) та допоміжної, короткої клинкової зброї.

2. Основний тактичний прийом — таранний удар кушованим списом, його завдавав відповідно озброєний вершник на кар'єрі або чвалі. При цьому спис він нерухомо затискував під пахвою, завдяки чому рух коня багаторазово збільшував силу удару.

3. Спеціально тренований бойовий кінь, котрий використовувався не тільки і не стільки як транспортний засіб, скільки як засіб для підсилення і то значного, потужності ударів зброї ближнього бою. Для ефективного використання енергії руху коня вершнику необхідна була глибока посадка з повністю випрямленими ногами в сідлі з високими луками, довгі стремена, остроги.

¹ Термін походить від французького *couche* — «лежати».

Рис. 1. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, fl 1r

Таранний удар списом відчитується у пам'ятці 8 разів, всюди він є центральним елементом композиції. Цей прийом зображено виключно в бойовому контексті, із скрупульозною деталізацією техніки удару та його наслідків. Перша з цитованих мініатюр Біблії Моргана (fl 1r.); що зображає перемогу Ісуса Навина над п'ятьма царями Аморейськими має послідовну, нараційну структуру. Битва відбувається біля стін обложеного міста Гаваону, про що сигналізують ворота, звідки виїжджають рицарі. Як і на всіх інших мініатюрах Біблії Мацейовського з битвними сюжетами, найзначніші сини Ізраїлеві

носять закриті шоломи, натомість їх противники завжди споряджені у відкриті шоломи з насаями. Головний герой, у позолоченому закритому шоломі в межах однієї композиції зображений тричі: спочатку він таранить списом противника в поєдинку, далі береться за меч і красномовним жестом зупиняє сонце в небі, а потім з тим же мечем гонить утікаючих царів. Тут і далі маємо справу із традиційним зображенням рицарів в битві, котре вперше з'являється в *chanson de geste* другої половини XI ст. «Пісні про Роланда»:

*Розлючений Роланд коня острожить, у чвал пускає
На повному ходу скаче
Ударивши розбиває щит
Пробиває гобер і серце навпіл
І ребра вибиває з грудей, ламає хребет
І списом душу вибиває з тіла
На повну довжину списа вилетів з сідла у повітря Ероз противник
Із зломаною навпіл шиєю.
Звитяжна розповсюджується битва.
Роланд не дбає про свою безпеку.
Б'є списом допоки витримує древко
Але з п'ятнадцятим ударом втрачено ним списа
Береться він з Дюрандаль, свій добрий меч
Коня острожить, іде аби ударити Шернубля
Проломує шолом із карбункулом яскравим,
Каптур розрубє і голову надвоє між очей
Густо плетений гобер кольчужний
І тіло від горлянки до золоченого сідла
І лише хребет коня зупиняє меч.*

Рис. 2. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f16v

Подібні описи героїчних ударів що мали спустошуючий ефект, як у цьому творі так і в інших «піснях про діяння» та лицарських романах XII-XIII ст. тиражовано сотнями [La chanson de Roland].

Спорядження персонажів мініатюр повністю корелюється чи не з першим відомим нам регламентом лицарського озброєння - з вимогами так званого Французького статуту ордену тамплієрів, складеного в середині XIII ст. «Кожен брат лицар конвенту повинен мати трьох коней і одого зброєносця, четвертий кінь і другий зброєносець якщо він їх має – на розсуд Магістра, і відповідну міру ячменю для коней, гобер з каптуром (*d'orge; et haubers*) кольчужні панчохи (*chaucses de fer*), шолом (*heaute*) або залізу шапку (*chapeau de fer*), меч (*espée*), щит (*escu*), спис (*lance*), турецьку булаву (*mace turquese*), жуппон під обладунок (*jureau d'armer*), прикриття для плечей (*espaliers*), кольчужні черевики (*soliers d'armer*) і три ножі: один бойовий (*i d'armes*), другий до хліба (*et l'autre de pain taillier*) і ще один столовий (*i canivet*)» [La Règle du Temple 1886, с. 139-140].

Традиційно вважається, що автори Біблії Мацейовського надихалися на фотографічне портретування воєнних буднів подвигами хрестоносців у Святій Землі, проте іконографія батальних сцен навіває інше припущення. «Негативні» герої біблійних оповідей, противники «синів ізраїлевих» користуються ідентичною зброєю і тактикою. Помітні дрібні розбіжності, додані, скоріше за все, для того аби полегшити неграмотному обсерватору розпізнавання противників. Філістимляни та інші вороги не мають закритих шоломів, натомість захищають голови відкритими шоломами з насаями, подеколи прикриваються круглими, а не трикутними щитами. Але ці розбіжності не є «культурними» чи ідентифікацій-

ними, усі антагоністи марковані зброєю і тактикою як представники лицарського світу. Іконографічна програма мініатюр нічого не говорить про знайомство їх авторів з військовою справою та озброєнням Близького Сходу. Таким чином варто поставити питання чи джерелом натхнення для авторів пам'ятки не послужили хрестоносні виправи в землі куди ближчі, а саме, Альбігойські війни на півдні Франції? Куди батько Людовіка IX король Людовик VIII заангажувався з неабияким ентузіазмом, особисто очолив виправу на південь Франції у 1226 р. і того ж року помер від дизентерії, якою захворів під час облоги Авіньйону (Pegg 2010, с. 234-237). В 1240 р. відбулася так звана «війна Тренкавеля, тоді граф Каркассону Раймунд II безуспішно намагався відвоювати свої маєтки, а в 1244 р. королівськими військами був захоплений останній оплот південного спротиву – фортеця Монсегюр [Pegg 2010, с. 246-248]. З великою долею ймовірності можна припустити, що автори мініатюр брали в котрійсь з цих акцій участь, а можливо, навіть і особисто билися із зброєю в руках.

У таке припущення добре вкладається «легка орієнталізація» у зображеннях спорядження неприятелів ізраїлевих (про що говорять такі деталі як відкриті шоломи, круглі щити та кінні лучники). Проте «злі філістимляни» Старого Завіту Моргана озброєні по лицарські і б'ються як лицарі, застосовуючи таранний удар спису подібно до «добрих ізраїльтян». «Орієнталізація» екіпіровки південно-французького та північно-іспанського лицарства мала за причину впливи, котрі чинили в XII-XIII ст. на воєнну справу півдня Франції клімат та близькість мусульманського противника, проте не пішла далі адаптації окремих складових номенклатури озброєння до локального середовища [Nicolle 1999, с. 125-142].

Таранний бій був чи не найнадійнішим способом

уразити суцільно армованого рицаря крізь металевий обладунок описаний вище. Ефективність рицарського озброєння як захисного так і зачіпного має численні підтвердження: найвідоміше з них стосується французького короля Філіпа Августа. Як повідомляє Гійом Бретонський, його придворний хроніст, під час битви при Бувіні (1214), король, оточений і вибитий із сідла піхотинцями протримався під градом ударів до приходу підмоги (Dubu 1990, с. 200). Пробити кольчужне плетиво лише силою людських м'язів було непростою задачею. Саме тому - як слухно помітив Джон Френс – європейські еліти охоче інвестували в захисний обладунок і відповідно, у зброю ближнього бою [France 1999, с. 1 passim].

Річард Ейблз свого часу прямо поставив питання наскільки відповідними є криваві, макабричні батальні зображення манускрипту бойовим реаліям XIII ст., особливо що стосується глибоко розрубаних ударами меча шоломів чи пошматованих гоберів, порубаних тіл що, густо вкривають поле бою, котрі прочитуються чи не на кожній баталістичній мініатюрі Біблії Морган. Адже з наративних джерел доби відомо, що битви в XIII ст. були позірно рідкими, а в тих, які відбувалися армованих рицарів гинуло небагато [Abels 2014, с. 19-20].

На нашу думку, автори мініатюр слідували за

поширеною мистецькою тенденцією характерною не лише для доби Середньовіччя – видавати виняткове за типове. В XIII ст. найбільш податними на такі гіперболи були рицарські романи, героїчні *chansons de gestes* та похідні від цих жанрів твори народними мовами, що стосувалися реальних подій та людей, як наприклад «Пісня про Альбігойський похід» [La chanson de la Croisade] або «Історія Гійома Маршала» [L'histoire de Guillaume].

«Пісня про Альбігойський похід», є твором скомпонованим в перших декадах XIII ст. двома авторами – про-французьким трубадуром Гійомом Тудельським та анонімним провансальським патріотом - де йдеться про події вище згаданих хрестових походів проти провансальських катарів у 1204-1218 рр.

«Історія Гійома Маршала» є першою відомою нам середньовічною біографією світської персони, присвячена життю та пригодам «кращого рицаря в світі», молодшого сина рицарської англійської родини, котрий власним мечем доробився до найвищих урядів Англійського королівства. Він жив у 1146-1219 рр. Твір був скомпонований одразу по його смерті на замовлення старшого сина героя [Dubu 1985, с. 27 passim].

Рис. 3. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f22r

Наведемо кілька текстових фрагментів, котрі докладно співпадають із мініатюрами Біблії Моргана.

«Гійом Контре пришипорив свого угорського дестрієра, і заатакував лютою своєю гніві, на Божу правду, у саму гуцу битви ... напав він на одного мужа і ударив його так крізь мальований щит, що його гобер послужив йому не краще за гниле яблуко, ... а далі схопився за меч і ударив у бік наступного, зваливши його донизу» [СССА 1875, с. 56].

«Рицар Жиранд де Пельє, один з баронів графа де Фуа пришипорив свого дестрієра гострими шпорами і одного з товаришів Бушарда, бретонця, ударив, ... пробив йому щит, наруч, гобер, аж до задньої луки сідла пройшов крізь нього спис і прапорець на ньому був червоним від крові» [СССА 1875, с. 97].

«Маршалл завдав у відповідь (Гійому де Монсо) такого удару мечем, що клинок прорубав тому шолом та кольчужний каптур гобера і вп'явся в череп. Вражений таким ударом він без руху та звуку упав непритомний на землю і лежав там» [HGM 1894, с. 39].

Як бачимо, майстри мініатюр нічого не вигадують. Вдалий таранний удар списа справді пробивав кольчугу наскрізь, хоча далеко не так часто, як про це повідомляють твори «героїчного жанру». Що підтверджують тексти доби створені поза західною традицією. Сірійський емір Усама ібн Мункиз, що воював із хрестоносцями у XII ст, і теж перейняв від них прийоми таранного бою, проте в силу свого культурного бекграунду був вільний як від впливів рицарського епосу так і від захоплення рицарською культурою, вмістив у свою «Книгу повчань» історію, що трапилася з ним на війні з франками. «Піді мною була кобила жвава як птиця і я мав намір напасти на франків з тилу із своїм списом. В ар'єргарді був рицар в кольчuzі і повному бойовому обладунку на чорному коні великому як верблюд. Я злякався, що він може повернути коня і напасти на мене, проте коли я побачив як кінь замотав хвостом тоді як він його пришипорив то зрозумів що кінь виснажений. Тоді я поїхав до нього і ударив його списом. Спис пробив його наскрізь і виїшов спереду десь на лікоть. Я ж

зсунувся з сідла через силу удару, швидкість коня і легкість свого тіла. Подавшись трохи назад я витягнув спис, впевнений у тому що вбив противника» [Usamah 1929, с. 68]. В цьому випадку Усамі йшлося не стільки про власну доблесть, скільки про промисел Аллаха, оскільки рицар все таки вижив. Коли військові дії припинилися до нього приїхав інший франк «аби подивитися на вершника що ударив рицаря Філіпа, оскільки франки дуже дивувалися як так сталося що спис пробив два шари подвійно сплетеної кольчуги проте його не убив» Усама спитався як так сталося і дістав відповідь: спис ковзнув по шкірі на боці [Usamah 1929, с. 69]. Аби у читача не було сумніву яким чином було завдано такого удару Усама кількома абзацами нижче подає точний його опис. «Кожен, хто хоче ударити списом поправно мусить тримати спис під плечем нерухомо настільки щільно до боку наскільки можливо і дозволити своєму коню скакати якнайшвидше і тоді наслідок удару буде потужним. Але якщо в цей момент хоча б поворухнути рукою, то удар не заподіє жодної шкоди» [Usamah 1929, с. 69-70]. Це не єдина згадка Усами про пробиту наскрізь франкську кольчугу. «Наш вершник, курд Маях ударив списом франкського рицаря списом таким чином, що загнав йому шматок кольчуги в черево, від чого той і помер» пише емір [Usamah 1929, с. 76]. Відомий Усамі також наслідок від удару спису подібний до Роландових діянь: «Один з найкращих ударів спису, який мені довелося бачити завдав франкський рицар ... вершнику Сабаху ібн Кунєб із племені Кілабі, котрий розсік йому три ребра з лівої сторони, а до того вістря спису розділило його лікоть на дві частини, точно так як м'ясник відділяє суглоби від кістки» [Usamah 1929, с. 76].

Як це помітно з вище наведених цитат, випадки, коли зачіпна зброя брала верх над захисною, які так докладно і часто зображають автори мініатюр траплялися і в реальному житті, проте далеко не так регулярно як це описано у «піснях про діяння».

Рис. 4. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f24v

Важливою деталлю зображення є спосіб, яким Ісус Навін утримує спис під пахвою: він не затискає деревко в кулаку, але підтримує усією долонею, що помітно по випрямленому великому пальцю. Саме такий хват радив на початку XV ст. турнірним бійцям португальський король Дуарте Авіза, оскільки самими пальцями важко втримати належним чином таку важку зброю [Dom Duarte 2005, с. 76]. Ідентично подано таранний удар, озброєння рицаря та хват яким він утримує спис на мініатюрі f16v. Натомість

мініатюра f22r подає дещо інший спосіб утримання спису, там рицар затискає деревко в кулаці. Мініатюра f24v містить зображення кінного поєдинку «рівних»: Саула та амалікського царя Агара – останній з поламаним у зіткненні списом, втративши стремена падає через спину коня. В подібному поєдинку зустрічаються на мініатюрі f30v Давид та філістимлянський рицар, котрий прикритий трикутним щитом з геральдичними мотивами.

Рис. 5. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f30v

У більшості випадків таранним боєм користаються «позитивні персонажі» біблійних оповідей, натомість на мініатюрі f34v, котра ілюструє смерть Саула та його синів, з кушованим списом зображений рицар із філістимлянського війська; докладно переданий хват яким він утримує зброю: не затискаючи кулака,

розташовуючи великий палець на деревці. Важливими деталями цієї мініатюри є інскрипції на мечі: клинок Саула має напис EDISAM, один з філістимлян розрубав голову противнику мечем, де вибиті літери IOIOUSE.

Рис. 6. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f34v

Дві наступні мініатюри (f39r, і f41r) зображають царя Давида, котрий з кушованим списом побиває ворогів Ізраїлевих: на останній поданий його поединок з сірійським царем Шобахом, котрий падає з коня разом з трикутним рицарським щитом повішеним на шию. Автори виказують непересічну обізнаність із особливостями верхової їзди в бою. Вершники випрямляють ноги в стременах, на кінських боках помітні криваві сліди від ужитку острого.

Експресія, натуралізм, захоплення найсуворішими буднями рицарського фаху, врешті, глорифікація рицарства як бойової сили характерні для пам'ятки, не повинні затуляти від нас основного акценту у зображенні таранної атаки – для митців, чия мілітарна компетентність не викликає сумніву, це виключно індивідуальний, а не колективний прийом. Що повністю підтверджує висновок Джона Френса,

зробленого ним на матеріалі аналізу письмових джерел.

Дослідник не сумнівається в ефективності таранного удару, проте вважає що в XII-XIII ст. прийом значно частіше виконувався індивідуально а не колективно. «Масована атака кінноти до XIII ст. не була вирішальним елементом в битві» – вважає він. «Постійне представлення рицарів з кушованими списами свідчить не стільки про частотність вживання ударної тактики скільки про індивідуальний характер зіткнень під час дрібних війн, де така техніка бою була надзвичайно ефективною, якщо тільки її застосування було можливим» [France 1999, с. 159-160]. Основною перешкодою застосування таранного бою *en masse* було те, що рицарі, які прибували на великі кампанії індивідуально або малими групами, зазвичай не мали часу опанувати техніку взаємодії у більших з'єднан-

Рис. 7. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f39r

нях, а контроль та командування військом що склалися з людей, які жили згідно індивідуалістичного етосу, був надзвичайно складною справою.

Проте рицар як складна воєнно-технологічна бойова одиниця, і в бою і в поході не міг обійтися без вояків-сателітів. На що натякає і Статут тамплієрів, прописуючи кожному рицарю наявність трьох зброєносців. Зброєносці, стрільці, легко екіпіровані вершники, піхотинці склали той первинний військовий колектив з яким рицар вирушав на війну і які трималися поряд з ним під час битви, часто наражаючись на небезпеку більшу ніж сам пан. Про це опосередковано говорить стійке латинське словосполучення, за допомогою якого в джерелах доби позначалося військо – *milites peditesque* – «рицарі та піхотинці». Це добре розуміли автори мініатюр тому рицарів у бою постійно супроводжують піхотинці із багатим асортиментом деревкової та клинкової зброї.

Пластичним описом такої індивідуальної рицарської зв'язки, підкріпленої допомогою бійців-сателітів, що узгоджується з мініатюрами Старого Заповіту Моргані і тематично і хронологічно, є повідомлення Рамона Мунтанера (1265-1336), котрий «побував у 32 битвах на морі та на суші», про битву біля міста Бесалу між французькими хрестоносцями та військом арагонського короля Пейре III, (що мала місце у серпні 1285 р.) де брав участь і сам король. Рамон Мунтанер вмістив його в свою відому хроніку діянь Каталонської компанії найманців в якій служив сам [Chronik des edlen].

«Деякі з альмугаварів що були з сеньйором нашим королем зібралися навколо нього, але коли вони пішли в атаку, там їх було не більше сотні. Вони вкоротили

свої списи наполовину. Сеньйор наш король першим пішов вперед і першого хто йому трапився він ударив списом в середину щита так, що лікарю там уже не було роботи. Потім він дістав меча і бив направо та наліво, і проклав перед собою дорогу, і ніхто з тих хто впізнавав короля за манерою нападати не наважувався дочекатися від нього прямого удару. Інші, які були з ним чинили так само добре і жоден рицар не зробив би більшого рицарського діяння за них. Що до альмугаварів, то маю повісти вам правду, вони пішли на них з вкороченими списками так, що жодного коня там не лишилося цілого. І це вони зробили після того як витратили усі свої сулиці, і мусите мені вірити, не було серед них жодного, хто своєю сулицею не вбив рицаря чи коня. І вже по тому воювали вони вкороченими списками. Сеньйор наш король був тут і там, зліва та справа і потрудився своїм мечем так твердо, що той розпався на друзки. Тоді він взявся за булаву, котрою володів як ніхто в світі. Він дістався до графа Неверського, котрий був капітаном загону, і своєю булавою завдав йому такого удару по шолому, що той пав на землю. Тоді він обернувся і заговорив до шляхетного юнака, котрий завжди був при ньому, і якого звали Гійомом Ескрива і був він з Хатіви, і який їхав на коні з бойовим сідлом: «Гійом, зійди з коня і добий його». І молодий чоловік зійшов на землю і добив його. І коли він його добивав на смерть, коштовно прикрашений меч, котрий граф носив, впав йому в око, і він відчепив його, і доки він його відчіплював, рицар мертвого графа, помітивши що цей юнак убив його пана, кинувся до нього і убив його ударом в плече. Сеньйор наш король обернувся і побачивши що цей рицар цойно убив Гійома Ескрива, ударив його булавою

Рис. 8. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f41r

по залізній касці так, що його мозки вийшли вухами і той впав мертвим на землю. Потім сеньйор наш король побачивши, що його люди щільно затиснуті ворогами кинувся до них і пробив собі дорогу, власноручно убивши не менш як п'ятнадцять рицарів, і кожному вистачило одного удару.

В цій тісняві французький рицар спостерігши скільки шкоди вчинив їм сеньйор наш король, наблизився до нього з мечем в руці і перетяв йому повід через що король мало не пропав. Адже жоден рицар не повинен йти до бою не маючи пари поводитів, одного з ланцюга іншого з шкіри, і металевий повід

повинен бути прикритим шкіряним. Що тут казати, король був безпорадним, кінь носив його туди і сюди, але чотири альмугавари, котрі трималися біля свого короля, наблизилися і зв'язали йому повід. Сеньйор наш Король запам'ятав рицаря котрий перетяв йому повід, поїхав туди де той був і так заплатив йому за люб'язність, що рицарю більше не було як різати поводи, оскільки був убитий, як і його пан. По тому, як сеньйор наш король повернувся до битовного скупчення бачили б ви сутички та зіткнення. В королівській компанії, були добрі люди та рицарі котрі ніколи не були в бою і кожен з них цього дня

геройствував за себе. ... І все це чинилося з їх великої любові до сеньйора нашого короля і через те, що вони бачили що робить король своєю рукою і на правду, була то не рицарська рука, але рука Бога. І якби ... хто з рицарів Круглого столу, опинився б серед нечисленних королівських людей, то не зробив би більше цього дня ... проти чотирьохсот рицарів, котрі були кращими з війська короля франків. Що тут казати? Франки побажали зібратися на пагорбку, але сеньйор наш король напав на того хто ніс знамено графа і завдав йому такого удару булавою по шолому, що той залишився лежати на землі мертвим та холодним. І альмуговари подерли знамено на онучі. Ті з франків, хто бачив знамено свого пана на землі, вишикувалися щільним порядком і сеньйор наш король пішов проти них із всіма своїми людьми. Що казати? Франки засіли на вершині пагорба і так міцно стояли, що ані сеньйор наш король, ані його люди, не змогли пробитися крізь них. Але битва тривала до сутінок і темряви і серед франків не залишилося більше вісімдесяти рицарів. І наш сеньйор король сказав: «Барони, уже ніч і ми можемо трафити у свого як у чужого, але залишимося разом». І вони зібралися на вершині сусіднього пагорба...» [CRM 1844, 250-252].

Попри відверті компліменти монарху, Рамон Мунтанер не лише фахово передає ефективність таранного удару і чільну роль окремого рицаря у рукопашному зіткненні, але вказує його, рицаря, вразливі місця, а також демонструє розподіл бойових функцій у рицарському почті. Корпоративна солідарність професійного найманця у нього сильніша за станові забобони: він не пробує

применшити роль альмуговарів, цих «псів війни» більш ніж сумнівного походження. Окрему увагу варто звернути на номенклатуру зброї та її функції, вказівки на мобільність кінного воїна в бою, небезпеку передчасної погоні за здобиччю, важливість щільного бойового порядку для успішної оборони, першочергове значення знамен для орієнтації на битевому полі. Власне така програма візуальної нарації, де піхота зображена поряд із кінними рицарями, притаманна мініатюрам манускрипту MS M.638.

Висновки. З 32 батальних сюжетів манускрипту лише 8 містять зображення таранного бою, що підтверджує ексклюзивність прийому.

Всі 8 мініатюр подають зображення індивідуальної, а не колективної таранної атаки що підтверджує висновок Джона Френса про ефективність цього прийому передусім у персональних зіткненнях.

Програма візуальної нарації мініатюр до дрібних деталей співпадає з батальними повідомленнями текстових нараційних джерел XII - XIII ст. написаних народними мовами і цитованих вище. Таким чином проблема вірогідності Заповіту Моргана як історичного джерела до мілітарних реконструкцій є тісно пов'язаною з вірогідністю усього корпусу таких текстових джерел і не може розглядатися сепаратно. Автентичність цитованих вище текстів, компетентність їх авторів та адресатів у військовій справі не підлягає сумніву, а отже і за мініатюрами Біблії Моргана можна визнати представлення таранного бою адекватне мілітарним реаліям на Середньовічному Заході в XIII ст.

Список використаних джерел

Джерела

- Chronik des edlen en Ramon Muntaner (CRM), 1844, [herausgegeben dr. Karl Lanz], Stuttgart, 595 p.
 Dom Duarte, 2005, The Royal Book of Jousting. A Translation into English of King Dom Duarte of Portugal's 1438 treatise Libro Da Ensinança De Bem Cavalgar Toda Sela, Highland Village, 210 p.
 La chanson de la Croisade contre les Albigeois (CCCA), 1875, Vol I, [ed. Paul Meyer], Paris, 452 p.
 La chanson de Roland vers 1090, Bibliotheca Augustana. [online] Доступно https://www.hs-augsburg.de/~harsch/gallica/Chronologie/11siecle/Roland/rol_ch02.html (date of access 21. 05. 2019)
 La Règle du Temple, 1886, [publiee pour Henri de Curzon], Paris, xli/368 p.
 L'histoire de Guillaume le Maréchal comte de Striguil et de Pembroke, Régent d'Angleterre de 1216 A 1219 (HGM), 1894, Vol. II, [ed. Paul Meyer], Paris, 390 p.
 The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638 [online] Доступно <https://www.themorgan.org/collection/Crusader-Bible/thumbs> (date of access 21. 05. 2019)

Література

- Abels, R., 2014, Cultural Representations of Warfare in the High Middle Ages: The Morgan Picture Bible, *Crusading and Warfare in the Middle Ages: Realities and Representations. Essays in Honour of John France*, Farnham & Burlington, p. 13-35.
 Cockerell, S. C., 1969, Old Testament Miniatures: A Medieval Picture Book with 283 Paintings From The Creation to the Story of David, New York, 286 p.
 Duby, G., 1990, The Legend of Bouvines: War, Religion, and Culture in the Middle Ages, Berkeley and Los Angeles, 234 p.
 Duby, G., 1985, William Marshall, the Flower of Chivalry, New York, 156 p.
 Flori, J., 1988, Encore l'usage de la lance... La technique du combat chevaleresque vers l'an 1100, *Cahiers de civilization médiévale, 31e année (n°123), Juillet-septembre 1988*, p. 213-240.
 France, J., 1999, Western Warfare in the age of Crusades 1000-1300, Cornell, 328 p.
 Nicolle, D., 1999, Arms and Armour of the Crusading Era 1050-1350 Western Europe and Crusading States, London, 636 p.
 Pegg, M. G., 2010, Najświętsza wojna. Krucjata przeciwko albigensom i bój o Chrześcijaństwo, Poznań, 304.
 Strickland, M., 1996, War and Chivalry. The Conduct and Perception of War in England and Normandy, 1066-1217, Cambridge, 388 p.
 Usamah Ibn-Munquidh, 1929, An Arab-Syrian Gentleman And Warrior in The Period of The Crusades: Memoirs of Usama Ibn-Munqidh (Kitab al i'tibar), New York, 265 p.
 Żygulski jun., Z., 1982, Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu, Warszawa, 336 p.

SUMMARY

MOUNTED SHOCK COMBAT WITH COUCHED LANCE IN 13TH CENTURY AS DEPICTED IN MINIATURES FROM PIERPONT MORGAN OLD TESTAMENT

Wolodymyr Hucul

Candidate of History, Docent of Department of Archeology, Ethnology and Cultural Studies
SHEE «Uzhhorod National University»

The article deals with visual presentation of the mounted shock combat with couched lance in the famous French manuscript MS M.638, known as Morgan Old Testament (Macejowski Bible), which is widely regarded as the most famous artifact of the middle 13th century chivalric culture. This manuscript is preserved in Pierpont Morgan Library & Museum in New York. Iconographic program of Morgan Old Testament shows large battle narrations where biblical characters are presented as medieval chivalry, equipped according to the western medieval military fashion of the 13th century. This article is devoted to analyzing Morgan Old Testament's presentations of mounted shock combat with couched lance. Out of 32 battle scenes in the manuscript only 8 scenes contain images with mounted shock attacks, which proves the unique nature of this technique. Each scene depicts an individual, rather than a collective use of this technique. Such proportions and form of visual narration confirm the exclusivity of this battle technique, and its effectiveness in personal collisions, which supports John France's conclusions. The program of miniatures' visual narration in small details corresponds to the battles' narrations from the XIII century text sources written in popular languages (chansons de gestes and rhymed and prose chroniques). The following conclusion is made: the probability of the Morgan Testament as a historical source for warfare reconstruction is closely linked to the probability of the whole body of such text sources and cannot be considered in isolation. The military authenticity of the texts quoted above and the competence of their authors and recipients in the military affair are beyond doubt, and, therefore, the miniatures of the Bible of Morgan can help recognize presentations of a mounted shock combat with couched lance as correct and accurate as regards to the Middle Ages warfare realities in 13th century.

Keywords: Mounted shock combat, chivalry, medieval illuminated manuscript.